ЯЩИК Н. Р.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ВЕРБАЛЬНОГО СИМВОЛУ
(на матеріалі німецької мови)

У статті представлені результати дослідження когнітивного аспекту німецьких етносимволів. Обґрунтовано думку про те, що серед когнітивних складників семантичної структури деяких концептів можна виділити символічний компонент. Він формується на основі денотата та сигніфікату певної мовної одиниці, залежить від конотативного навантаження слова.
Ключові слова: етносимвол, символічне значення, денотат, сигніфікат, конотат, когнітивний аспект.

В статье представлены результаты исследования когнитивного аспекта немецких етносимволов. Обосновано мнение о том, что среди когнитивных составляющих семантической структуры некоторых концептов можно выделить символический компонент. Он формируется на основе денотата и сигнификат определенной языковой единицы, зависит от коннотативного нагрузки слова.
Ключевые слова: етносимвол, символическое значение, денотат, сигнификат, коннотат, когнитивный аспект.

The article presents the results of the study the cognitive aspect of German etnosymbols. It is substantiated the point of view, that among the cognitive components of the semantic structure of some concepts are the symbolical component. It is formed on the basis of denotation and signification of certain linguistic unit, depends of the words connotation.
Keywords: etnosymbol, symbolical meaning, denotation, signification, connotation, cognitive aspect.

Символи є проміжною ланкою між когнітивною організацією пізнавальної діяльності людини та її реалізацією з допомогою мовних засобів, іншими словами вони є когнітивним механізмом репрезентації певних понять [1]. В символі акумулюється не тільки значення слова, а й етнокультурні знання про позначуваний предмет, тому в когнітивістиці слово-символ розглядається як “експонент будь-якого кванта інформації, особлива структура знань” [2]. Символічне значення слова є когнітивним феноменом, дослідження якого дає можливість зрозуміти специфіку світосприйняття, структуру мовної свідомості певної нації.

Об’єктом дослідження у статті є німецькі слова-символи, **предметом** – когнітивний аспект німецьких етносимволів. **Новизна** роботи полягає у виокремленні та інтерпретації символічного компонента німецьких концептів. Матеріал статті є **актуальним**, оскільки відповідає антропоцентричній спрямованості сучасного мовознавства та відкриває нові парадигми дослідження концептів в когнітивній лінгвістиці.

Завданням роботи є: 1) семантичний аналіз когнітивної структури

© *Ящик Н. Р.*

мовних одиниць, які являються німецькими концептами; 2) встановлення символічної специфіки цієї структури; 3) вивчення конотативного складника німецьких етносимволів.

Матеріалом дослідження виступають німецькі слова-символи, зібрані шляхом асоціативного експерименту серед 150 німецьких респондентів. Респондентам було запропоновано назвати слова, які, на їхню думку, мають символічне значення для Німеччини, та навести до них 5 асоціацій.

У межах сучасної когнітивної лінгвістики символ не вивчається як самостійне явище, а вважається частиною концепту. В. І. Карасик [3], І. М. Серебрянська [4], О. В. Єлісєєва [5] зазначають, що поряд з предметно-образною, поняттєвою та ціннісною складовими концепту, існує ще й специфічна символічна складова. В. В. Колесов називає символічний компонент "межею концепту, незмінно присутньою в його структурі як елемент, внесений культурою … , який реалізує себе у певних моментах спілкування" [6:36]. Етносимвол, будучи додатковою складовою семантичного наповнення слова та відображаючи універсальні знання про світ певної мовної спільноти, є одним із способів концептуалізації дійсності.

На підтвердження цього твердження був проведений аналіз семантичної структури декількох німецьких концептів, які містять символічну складову. Детально ми розглянемо слово-символ ***das Bier***, інші концепти будуть представлені у вигляді таблиці.

Традиційно в структурі семантики кожної мовної одиниці виділяють: денотат, сигніфікат та конотат. Денотат або екстенсіонал є обсягом поняття та являє собою клас об'єктів чи предмет дійсності, який позначає певна мовна одиниця [7:112]. Денотату протиставляється сигніфікат, який є змістом поняття, відображає структуру та взаємозв'язок всіх можливих значень певного слова. Відповідно сигніфікат складається з інтенсіоналу – "поняттєвого ядра значення слова" [7:184] та імплікаціоналу – "сукупності периферійних, але важливих семантичних ознак, які імпліцитно підтримують поняттєве ядро" [8]. А інтенсіонал – з родової-гіперсеми та видової-гіпосеми. В залежності від рівня зв'язку периферійних сем з інтенсіоналом виокремлюють сильний, високоймовірний та слабкий імплікаціонал [9] Конотативний компонент семантичної структури слова представлений емоційно-експресивними, оцінними семами та відображає фоносемантику мовної одиниці.

Семантична структура концепту **das Bier** має всі наведені вище

компоненти значення, проте на деяких рівнях проявляється його символічна специфіка. Пиво є національним напоєм Німеччини, тому в народі воно отримало ряд синонімічних назв: *legale Drogen, Durst-Löscher, Nationalgetränk, "das beste der Welt", "das einzig Wahre Getränk", Lieblingsgetränk, Volksnahrungsmittel.*

Найтиповішим **денотативним значенням** даного слова є *"Getränk, das durch alkoholische Gärung aus stärkehaltigen Rohstoffen entsteht und nicht destilliert wird"* [10]. Менш типовими денотатами пива для німців може бути значення слова **das Bier** як загальної назви різних видів пива, свідченням цього є ряд асоціативних реакцій даної тематики: *viele Sorten, Vielfalt, regionale Vielfalt* та *Pils, Weißbier, Altbier, Schwarzbier, Rothaus, Tannenzäpfle, Ducksteiner, Warsteiner, Paulaner, Köstrizer, Radler, Lemon, Alstus, Krefelder, Fiege, Kölsch* або як позначення бокалу чи пляшки пива: *ein kleines, großes Bier*. Тобто на денотативному рівні значення слова-символу залежить від етнокультурної специфіки та ментальних особливостей світосприйняття певної мовної спільноти.

Аналізуючи сигніфікативну складову цього слова-символу можна визначити його основне значення (ядерну ознаку): *"aus Malz, Hopfen, Hefe und Wasser gegorenes, alkoholisches Getränk"* [10], де гіперсемою буде "*etwas aus Malz, Hopfen, Hefe und Wasser Gegorenes* ", а гіпосемою – "*alkoholisches Getränk*". Сильний імплікаціонал слова **das Bier** має наступні ознаки: *"kohlensäurehaltiges, würziges, leicht alkoholisches Getränk, das durch Gärung meist aus den Grundzutaten Wasser, Malz und Hopfen gewonnen wird, ohne dass dabei ein Destillationsverfahren zum Einsatz kommt"* [10].

На даному етапі класифікації когнітивних складників значення слова **das Bier** як мовної одиниці та як слова із символічним значенням збігаються, оскільки денотат та ядро сигніфікату відображають характерні ознаки поняття. На основі цих ознак можуть утворюватися нові значення слова, в тому числі символічні семи. Ця "символічна аура" [8] слова вказує вже не на конкретну предметну реальність, а належить до абстрактної, інколи ірраціональної дійсності. Такий перехід відбувається на рівні сильного, високоймовірного та слабкого імплікаціоналів. Семантичні ознаки сильного та високоймовірного імплікаціоналу відображають особливості стереотипної свідомості мовців, тому визначити їх можна на основі асоціативних реакцій носіїв певної мови. При проведені опитування німецькі інформанти навели ряд асоціацій до слова **das Bier**, які вказують на особливості виробництва (*Bierbrauereien, Weizen, Hopfen, Malz, Alkohol,*

Braukunst, Schaumkrone, Hefe, Gerstensaft), форми зберігання (*Flasche, Biergläser*), місця продажу (*Biergarten, Kneipe*) та наслідки надмірного споживання пива (*betrunken, Kater, Kopfschmerzen Alkoholproblem, Alkoholkonsum, Alkoholiker, Trinkgewohnheit, Trunkenheit, Besäufnis, Sucht, besoffen*). Така етнокультурна специфіка семантики даного поняття сприяла формуванню його символічного значення: **das Bier** є символом

- ***життєрадісності, насолоди, безтурботності****: Die deutsche Gemütlichkeit ist ohne das Bier nicht zu denken* [11:35]. Асоціативні реакції: *Partys, Feier, Bierbauch, Geselligkeit, gute Laune, Spaß, Feierabend, Wochenenden, Freunde,*
- ***алкогольної залежності, безробіття, марнотратства***, "пивного живота": *Aber gleichzeitig ist Bier ungesund, kann abhängig machen und lässt den wohl bekannten Bierbauch entstehen* [12]. Асоціативні реакції: *arbeitslos, Spaßgesellschaft* (основна ціль групи отримувати задоволення від життя) та *Ellenbogengesellschaft* (соціальний порядок, який базується на егоїзмі, конкуренції, жорстокості).

Слабкий імплікаціонал містить ознаки предмета, які лежать на периферії семантичної структури поняття. Ці значення могли бути актуальними в певний період розвитку суспільства, входити до складу змістового ядра, але з часом втратити свою домінантність. Специфіка сем полягає в тому, що вони актуалізують в певному контексті, а їх розуміння передбачає володіння інтерпретатором необхідною інформацією. Аналізуючи в даному аспекті етносимволи, ми звернемо увагу на слова Ю. М. Лотмана, який порівнює їх з міфами, легендами, метатекстами. Зокрема це стосується архетипних, міфологічних, релігійних символів [13]. Проте символічна семантика інших видів символів, пов'язана також з слабким імплікаціоналом. Символічні семи даного рівня несуть інформацію про певні галузі етнокультурного життя мовної спільноти, в яких позначуваний предмет відігравав чи відіграє важливу роль. Відповідно в свідомості мовців це поняття символізує ту чи іншу подію, предмет, явище. Володіння метаінформацією забезпечує правильне трактування символу. Слово **das Bier** має наступні семи слабкого імплікаціоналу: *Oktoberfest, Reinheitsgebot, Fußball München, Dortmund.* Для німців пиво є символом всесвітньовідомого свята пива, а також пов'язане з такими поняттями як *Bayern, Tradition, Maß, Männer, Dirndl, Starkbierfest (*свято пива в Мюнхені), *Volksfeste, Lederhose, Geschichte, München, Stammtisch*. Він є символом "закону про чистоту пива", якому вже понад 500 років. Для більшості опитаних це слово нерозривно

пов'язане з футбольною тематикою, з містами Дортмунд та Мюнхен, які мають давню традицію пивоваріння: *Zu einer besonderen Wirk- und Symbolstätte des Biers ist das Münchner Hofbräuhaus geworden. Es ist durch den Tourismus zur Heimat der Biergemütlichkeit erklärt worden* [11:38].

Заключним компонентом семантичної структури слова є конотат. В той час як попередні когнітивні складники значення слова формують його предметно-логічний зміст, конотат є поняттєво-образним ядром, він доповнює значення слова емотивними семами, ознаками, які зумовлені етнокультурною, соціальною, ідеологічною та суб'єктивною специфікою світосприйняття певної мовної спільноти. Саме на цих ознаках базується символічна семантика. Зокрема, серед асоціативних реакцій німецьких респондентів на слово-символ **das Bier** були зафіксовані конотативні ознаки, які вказують на смакові властивості та високу якість німецького пива: *schmeckt, lecker, sehr gut, kühl, Qualität, frisch, sauer, bitter*, його зовнішні характеристики: *gelb, hell, dunkel,* рівень алкоголю: *alkoholfrei, stark,* популярність: *begehrt, alt.* Афективна сторона символічного значення даного слова вказує як на позитивні, так і на негативні оцінки:

- ***"товариськість"*** (*Bierabend, Bierbruder, Bierrede*)*;*
- ***"безглуздість", "тупість"*** (*Bieridee, Bierbankpolitik, Bierbankpolitiker, genauso sinnlos als alkoholfreies Bier sein*)*;*
- ***"надмірність чогось", "зловживання чимось"*** (*biereifer, bierernst, bierruhe, etw. wie sauer Bier anpreisen*).

Визначені нами когнітивні складники семантичної структури концепту **das Bier** властиві іншим словам, які мають символічне значення для німецьких респондентів:

(Скорочення в таблицях: Д. – денотат, Ін. – інтенсіонал, С. Ім. – слабкий імплікаціонал, В. Ім. – високоймовірний імплікаціонал, Сл. Ім. – слабкий імплікаціонал, К. – конотат)

der Krieg	
Д.	*mit Waffengewalt ausgetragener Konflikt zwischen Staaten, Völkern*
Ін.	*ein organisierter und unter Einsatz erheblicher Mittel mit Waffen und Gewalt ausgetragener Konflikt, an dem mehrere planmäßig vorgehende Kollektive beteiligt sind, um eigene Interessen durchzusetzen.*
С. Ім. В. Ім.	**символізує** **Другу світову війну** *(Hitler, Wehrmacht, Waffen-SS,*

	Nationalsozialismus) **смерть, геноцид** *(Tod,Opfer, Völkervertreibung, Judenverfolgung,* Vertreibung, *Gewalt, KZ)*
Сл. Ім.	*Kriegsende, Befreiung, wirtschaftlicher Neubeginn, steigender Lebensstandart, DDR, Mauer, Stasi*
К.	**негативна оцінка:** *Schuld, Leiden, Schmerz, Hass, Unrecht, negativ*

die Autobahn	
Д.	*Schnellstraße, die kreuzungsfrei und zwei- oder mehrspurig nur für bestimmte Kraftfahrzeuge zugelassen ist*
Ін.	*für den Schnellverkehr geeignete, kreuzungsfreie Schnellstraße, die getrennte Fahrbahnen für den Richtungsverkehr mit jeweils mehreren Fahrstreifen hat und mit besonderen Anschlussstellen für die Zu- und Ausfahrten ausgestattet ist.*
С. Ім. В. Ім.	**символізує** **свободу та швидкість** *(Freiheit, schnell, kein Tempolimit, Schnelligkeit, Geschwindigkeit, Raser, Rausch)* **розвиток** *(Innovation, Infrastruktur, Wachstum, Macht, ausgebaut, dichtes Netz)*
Сл. Ім.	*Unfälle, Menschenleben,* *Tanktourismus.* Цей вид туризму пов'язаний з ростом ціни на пальне, німецькі водії змушені заправлятися в інших країнах, де пальне дешевше, і навпаки громадяни з країн з дорожчими цінами їдуть в Німеччину, щоб зекономити
К.	**позитивна оцінка**: *sauber, schick, breit, Freude, keine Schlaglöcher*

die DDR	
Д.	*offizielle Bezeichnung eines deutschen Staates auf dem Gebiet Ostdeutschlands (1949 bis 1990)*
Ін.	*ein sozialistischer deutscher Staat, der von 1949 bis 1990 auf dem Territorium der Sowjetunion (einschließlich des sowjetischen Sektors von Berlin) existierte*
С. Ім. В. Ім.	**символізує** **розподіл Німеччини** *(Mauer, Grenze, Trennung, Teil von Deutschland, Ostberlin),* **комуністичний режим** *(Russen, Kontrolle, Kommunisten,*

	Gemeinschaftlichkeit, Gleichheit, Sozialismusexperiment, Sozialismus)
Сл. Ім.	*Schwarzmarkt, hässliche Klamotten, schwarz-weiß Fotos, alle haben Arbeit, billige Wohnungen*
К.	**негативна оцінка***: Zwang, Unzufriedenheit*

VW (Volkswagen)	
Д.	*deutsches Kraftfahrzeug*
Ін.	*deutsche meistverkaufte Automarke des Volkswagen-Konzerns*
С. Ім. В. Ім.	**символізує** **“економічне див”** *(Wirtschaftswunder, Exportschlager, Weltmarkt, Massenfahrzeug, Erfolgsmodell)*
Сл. Ім.	*Hitlers Wirtschaft, Wolfsburg, Käfer, Wagen für Jedermann, Trabbi*
К.	**позитивна оцінка**: *preiswert, teuer, gut, bequem, schnell, familienfreundlich, bekannt, verlässlich, Besitzerstolz*

der Mauerfall	
Д.	*der Fall der Berliner Mauer im Jahr 1989*
Ін.	*Öffnung der Grenze, die die ehemalige DDR von der Bundesrepublik Deutschland trennte, für den freien Personenverkehr*
С. Ім. В. Ім.	**символізує** **Об’єднання Німеччини** *(Wiedervereinigung, Einheit, friedliche Revolution, Einbindung)* **свободу** *(Freiheit, Hoffnung, Befreiung)*
Сл. Ім.	*Helmut Kohl, Gorbatschow, “blühende Landschaften”, Ossi und Wessi, Ende des Kalten Kriegs*
К.	**позитивна оцінка***: Euphorie, Familienzusammenführung, Freude, Freudentränen*

Список етносимволів Німеччини можна продовжити іншими словами: *das Auto, der Fußball, die Mauer, die Bürokratie, der Nationalsozialismus, Weihnachten, Berlin, der Adler, die D-Mark* та ін.

Висновок. Аналіз когнітивних складників семантичної структури визначених нами слів встановив, що існують мовні одиниці, які можуть

передавати як референтний зміст, так і конденсувати в собі декілька різних контекстів. Такі мовні явища відносяться до символів, в семантичній структурі яких пряме значення відображає специфіку зв'язку позначуваного предмета безпосередньо з навколишньою дійсністю, а другорядні значення вказують на його національно-культурні особливості. Відповідно символічне значення слова формується на основі денотативного та сигніфікативного компонентів. Денотативний компонент є концептом – значущим для певної мовної спільноти поняттям, яке входить до складу її концептосфери. Сигніфікативний компонент символічного значення слова передає сукупність всіх основних та додаткових характеристик концепту. Здатність символу позначати актуальну та концептуальну інформацію вказує на його екстралінгвістичну специфіку. Символічне значення слова виражає сукупність знань та досвіду певної мовної спільноти, є продуктом взаємодії мислення та мови, тому його утворення та інтерпретація не можливі без когнітивних механізмів.

Перспективним напрямком дослідження цього питання буде вивчення специфіки транспозиції смислів в етносимволах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Соколова В. В.* Когнитивный аспект представления символа в параллельных поэтических текстах : дис. … канд. филол. наук : 10.02.20 / Виктория Владимировна Соколова. – УФА : РГБ. – 2006. – 201 с. 2. *Кубрякова Е. С.* Возвращаясь к определению знака / Елена Самойловна Кубрякова // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1993. – № 4. – С. 18–28. 3. *Карасик В. И.* Культурные доминанты в языке / Владимир Ильич Карасик // Языковой круг : личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2002. – С. 166–205. 4. *Серебрянська І.М.* Символічний компонент у структурі концепту "лелека" (на матеріалі творів М. Стельмаха) / Ірина Миколаївна Серебрянська // Лінгвістичні дослідження. – 2008. – Вип. 26. – С. 88–92. 5. *Елисеева О. В.* Замещающая функция символа как критерий выделения символического наполнения концептов / Ольга Владимировна Елисеева // Известия Росс. гос. пед. ун. им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради. – 2008. –№ 24 (55) – С. 100–105. 6. *Колесов В.В.* Концепт культуры : образ – понятие – символ / Владимир Викторович Колесов // Вестник СПбГУ / гол. ред. Т. В. Семенова. – 1992. – Сер. 2. – Вып. 3. – № 16. – С. 30–40. 7. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – 2006. – 716 с. 8. *Шелестюк Е. В.* Представленность символа в структуре понятия / Елена Владимировна Шелестюк // Mentalitat und Mentales / Hrsg. von E. A. Pimenov, M. V. Pimenova. – Landau : Verlag Empirische Padagogik, 2003. – S. 32–45. 9. *Никитин М. В.* Лексическое значение слова / Михаил Васильевич Никитин. – М. : Высшая школа, 1983 – 127 с. 10. *Duden Wörterbuch* [Елекстронний ресурс]. – Режим доступу до сл. : http://www.duden.de/rechtschreibung/Bier. 11. *Winther A.* Dem Deutschen Volke / Amelie Winther. – München : DSZ-Verlag, 2009. – 207 S. 12. *Wie gesund* ist Bier? [Елекстронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : http://www.n-tv.de/wissen/Wie-gesund-ist-Bier-article23555.html. 13. *Лотман Ю.М.* Символ в системе культуры / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи. – Таллин : Александра, 1992. –Т. 1. : "Статьи по семиотике и типологии культуры". – 480 с.

© *Ящик Н. Р.*